

ВЕДА

VEDA

Навукова-Літаратурны
месячнік

Выдаець Крывіцкае
(Беларускае)

Навуковае Таварыства
Пранціша Скарыны

Kryvian (Whiteruthenian)
Scientific and Literary
Monthly

Published by
Francis Skoryna
Kryvian (Whiteruthenian)
Society of Arts
and Sciences
in the U. S., Inc.

Address: 6 Vandervoort Place, Brooklyn 37, New York, U. S. A.

1952, май

Цана 30 ц.

№ 5 (10)

May 1952

Уладзімер Сядура

ВЯЛІКІЯ ДАРОГІ (РАМАН)

(Працяг, гл. № 4 (9)

I. Калі пачалося

Апрача звычайнага гарачага чырвенскага дня, гэтая нядзельная раніца нічога асаблівага не вешчавала. Ужо сонца даўно пазаляціла бляшаныя стрэхі мескіх камяніцаў, і ўжо колькі гадзінаў гадзіннікавая вежа на мескім пляцы усходній сваёй палавіцай купалася ў шчодрым, яшчэ ня так палыхаючым, як апаўдні, мяккім цяпле ягоных ранічных косаў.

Ужо даўно Кастанцева маці адчыніла аканіцы, і разам із цуркамі сьвятла ў пакой улівалася абуджаная гутарлівасць знадворнага жыцьця. Пераз ускрай аднаго акна, што да саду, уліваліся гоманы абуджанае прыроды, птушыныя трэлі, вераб'іныя шчабя-

тальні, а калі прыслухацца — разнагалосы і разам із тым зълты ў вадзіны, гоман летняе прыроды і мескага тлумалу, што твары ўся разам і шапаценінем разнастайных жучкоў і кузурак на зямлі, і трэскам скакункоў у траве, і аддаленым шумам места зь ягоным трамвайным скрыгатам, гудам машынаў і гомам мескае таўпы.

Наводдалі ад самога цэнтра, на Старажоўскай ускраіне места, мескі тлумал даходзіў ужо толькі хіба сваім водгульлям і таму не рабіў жыцьцё тут так нясьцерпным нат і ўлетку. Гул места ня мог тут здолець галасоў вечнажывуче прыроды і твары ў хіба толькі фон, каб выгодна адцеміць несьмяротную прыгажосьць адвочнае музыкі шчасльвае ў сваім буяньні прыроды.

Кастанцева вуха заўсёды лулялася ранічнымі шолахамі лёгкага ветрычка, што змушаў шапацець шчасльвую песьню быцця цэлых тысячы лісточкага на антонаўскай яблыне насупраць акна, відам да якога заўсёды ён быў на сваёй канапе.

Гэтым разам ён прачхнуўся можа ня так ад гукаў, што поўнілі сабой прастору ўсяго пакою, быццам поўнілі яго самой прыродай, як ад настырлівага казытання ягонага віду цененікімі сонечнымі коскамі, што прабіваліся скроў вецьце і пераз балонку пэўна ды поўнаўладна прасталі да ягонае галавы. Ён колькі разоў крывіўся, варочаў галавой то налева, то направа. Наапошку, калі сьветлая коска заказытала ў носе (і трэба-ж было ёй ськіравацца аккурат праста туды, каб там прыгрэць чулыя мясьціны)... расплющчыў вочы і, адразу-ж, лыпнуўшы разы з два ад асьляпеньня, усхапіўся і борзда пачаў адзявацца.

— Ого, як-же я заспаў сяньня, сонца ўжо ціцеперся ўсталі, — падумаў ён, зірнуўшы пераз акно ў бок сонца і, на часіну асьлепліны, перавёў пагляд на вялікі съценны гадзіннік. Той яшчэ ад часоў, як маці й бацька пабраліся, вісіць усё на тым-же месцы і дакладна што паўгадзіны то адным ударам, то па колькі адбівае гадзіны, што адыходзяць у нябыцьцё. Кастанцы яшчэ з маленства ўжо так быў звык да гэтага адбіваньня, а можа дзеля заглыбленасці ў сябе самога, перастаў цяміць, калі гадзіннік б'ецы, і толькі зірк на цыфэрбліят мог давесціці да ягонае съведамасці, які цяпер час.

І цяпер, дарма што гадзіннік адбіў кагадзе выразыліва й гучна сваіх 8 ударуў, ён іх ня чуў, і толькі кінуўшы свой пагляд угару, ён зразумеў, што ўжо за восьмую гадзіну, і што ён сяньня, мусіць ад падсъведамага адчуваньня нядзельнага права паспаць даў-

жэй як звычайна, праспаў, съведама не манючыся, хаця-ж іншымі днімі каля палавіны сёмай ён быў звычайна на нагах. Гэта вырабілася за гады службы і сталася інстынктам, каб, крый Божа, не спазыніца і ня лучыць ізноў у турму. Гэта ўжо зрабілася ягонай другой натурай, і ён нязменна ды аўтаматычна датрымаваўся яго, як нейкага збаўчага ад няшчасцяў зароку.

Пабачыўшы, што ўжо так позна, яму стала нат трохі сорамнаў нязвычна, быццам ён узрушыў якісь абавязак. „Дык гэта-ж нядзеля”, — супакойліва падумаў ён ізноў, „дый нічога пільнага рабіць ня маю”, — супакоіў сябе. З гэтай думкай ён вышаў у сенцы памыцца, каб съцюдзёнаў вадой адразу зьнесці зь віду адзнакі заспанасці.

Не пасьпей ён яшчэ як сълед выцерці ручніком віду, як пабачыў сваю маці з пустым кошыкам у руках. Чамусьці яму адразу кінулася ў воchy сіная нязвычайная зьбянятэжанасть і ўстрывожанасть. Звычайна нядзельнымі раніцамі яна хадзіла на рынак. Па зыліквідаваньні ў 1930 г. блізкое, як рукой сігнуць, Траецкае гары, ды іншых бліжшых рынкаў, даводзілася ёй уставаць куды раней, каб пасьпець на адзіны цяпер, у нядзелю толькі магчымы, рынак за колькі кілемэтраў на іншай ускраіне места, за Людамантам. Яно, праўда, што маці было й прыемна ў ранічнім халадку, пакуль яшчэ сонца ня ўсьселася над галавой і не начало неміласэрна смаліць усё пад сабой, прайсьціся ўскрайнымі ціхімі вуліцамі, вольнымі і ад руху і ад таўпы.

Гэтымі ранешнімі часінамі хіба толькі адзінкавыя хурманкі ды гучныя ў ранінай цішы галасы сялянаў як-бы асабліва й пасавалі да гэтае ўразыліве цішыні, што абыймала сабой і ціхія завулкі і шырокія канцавыя выхады вуліцаў найноўшага забудаваньня. А галоўнае у гэтым часе яшчэ ня было чуваць таго галасу, які пазней выявіць сваю ўзрастуючу сілу ў меру таго, як сонца будзе вышэй і вышэй уздымацца, каб стаць проста над галавой, каб глушыць усе трымценыні зялёнага каліяровага съвету навокал. Таму з такім здаваленнем заўсёды раней чымся ўсе прачхнуцца ў хаце, яна сходзе ў звернецца, асабліва, калі яшчэ пашанцуе з поўным да хаты дастацца.

Гэтым разам яна зьвярнулася нешта занадта рана, і сіны кошык зусім ня выдаваў адзнакаў гэтага рынковага шанцу. Наадварот, тая лягчыня, зь якой яна трymала яго ў руках, ня выказуючы звычайнай зморанасті, і съветчыла найбольш пра няўдачу. Зір-

нуўшы ў від вокам цікаеага сына, Кастанцы не зацеміў звычайнае ветла-пяшчотнае мяккое выразльвасьці старэых матчыных ва-чэй, якія прыховавалі ў такім прыпадку ейную прыемную стомле-насьць. Яны неяк зблеклі, а на від лягла пісягамі якаясьці асаблі-вая задуменнасьць і зъбянтэжанасьць.

— Мама, што з табой? — ня сьцерпей Кастанцы, — ці што здарылася ў дарозе? Чаму ты зъвярнулася ды з пустым? — спытаўся ён.

— Ды не, сынку, нічога асаблівага ня здарылася. Вось толькі, няма ведама чаму, міліцыянеры рынак разагналі. Ніколі гэтага не здаралася ўперад. Вялікія групы міліцыі, усё адно як войска, па-находзілі зьнекуль ды гоняць усіх, каб ішлі дахаты; хурманкі ся-лянскія на вуліцах перапыняюць ды назад заварачаюць. А чаму — ніхто нічога ня кажа. „Загад”, кажуць, — „дык марш назад”, ліха іхнай галаве. Уздумалі нейкія, можа, парады рабіць ці штось падобнае. Адылі нейкі адзін стары чалавек ціха сказаў, што вайна... праўда, я не даю веры гэтаму, 20 год аб гэтым гаварылі, а тae й сяньня, дзякую Богу, няма.

— Вайна... вайна... адны гаворкі, мама. Гэтага ня можа быць, — праўда, мама, яшчэ толькі тры дні назад я чытаў у газэце па-ведамленыне ТАСС, дзе станаўко пярэчаць ўсялякім чуткам пра тое, быццам Немцы рыхтуюцца да вайны із Саветамі.

Яна праказала прыцішана гэтае — „дзякую Богу” — як-бы ві-каватая перад сынам, бо прадчувала, што ня зусім можа да спадо-бы яму гэтае ўхваленыне мірнага стану — стану паняволення на-роду, краю, дарагіх яму людзёў — культурных дзеячоў, паэтав, пісьменнікаў — усіх, што тварылі ўзыыша беларускае культу-ры, чыймі ідэямі ён, чулы змалку да ўсяго роднага й прыгожага, працяўся яшчэ із школьнай лаўкі. Пасльей, у гады студэнцкія, і сам ужо прыстаў да гэтага руху народна-культурнага адраджэн-ня, чытаў ад вокладкі да вокладкі ўсе літаратурныя часапісы 30-х год і навучыўся выроўніваць, вылучаць і ўбіраць у сябе ўсё, што йшло ад запраўднае народнае думкі, здаровага пачуцьця прыго-жага і багаціла душу чалавека, формуючы ейная лепшыя пары-ваныні ў высокое служэчынне адзінаму ідэялу — Свайму Народу.

Ведала маці добра, што па ўсім перанесеным, перажытым і аднакутаваным ейным сынам, пасля год выгнаныя ў далёкія сі-бірскія табары, год бадзяньня па Ракеі бяз права на работу, бяз сталага месца жыхарства, пасля напружанае працы мазгоў і нэр-

ваў,, каб як „не засыпаца”, каб ня выкрылася старанна захаваная нядайна выгнаныцкая катаржная мінуласьць, і каапошку гэтае, усяго колькі месяцаў, хітрыкамі, пад выглядам студэнта, адзер-жанае права прапісаца ў родным месцыце ў гасподзі сваіх старых бацькоў, гэтае, па гэтулькіх гадох ростані, спатканьне, самым Богам пасланае й багаслаўленае, у гэтым невялічкім найманым пакойчыку з куханькай пры ім у дзярвяным ускрайнным дамку, дзе так, у канцы добра ўклалася шчасьце бачыць штодня хоць аднаго з чарады ўсіх забраных ейных сынкуў, што гэтае шчасьце можа стацца йзноў нядоўгатрывалям! Вайна можа зноў усё зыначыць, забраць апошнюю ўцеху і зьнесыці сваім руйнуючым шквалам гэтыя астачы ўцехі старых бацькоў, якім калі што яшчэ й засталося ў жыцьці вартаснага й каштоўнага, бязъмерна дарагога і ні з чым не зраўнанага, дык гэта — толькі іхны сынок. Дарма, што бяда й гады пабялілі яму скроні, відам ён навет малодшы за свае 30 год, а сэрцам і зусім малады. Гады студэнцкага бядотнага жыцьця па інтэрнатах ды гады выгнаныя, дзякуючы моцнай духовай паставе і адпорнасці да усяго благога й распуснага, захавалі суцэльнym ягоны душэўны склад. Ён не паддаўся спакусам злога сьвету і прайшоў пераз нягody жыцьця, не запляміўши іхным брудам свайго адкрытага толькі прыгажосьці й харастру сэрца. Яго ніколі ня надзілі танныя размаляваныя мескія харашихі, якіх цэлая чарада заўсёды круцілася каля кожнае гульні ў клубах і грамадзкіх дамох. Пасля школы савецкае запраўднасці ён ведаў цану гэтых „баўханак”, што лучылі службу выведкам зь інтарэсамі свайго грэшнага цела. Яго ня надзілі да сябе гучныя з прапагандовымі аншлягамі угодковыя вечары або рэстаранныя спатканыні каля заказаных загадзя столікаў, дзе пад гукі джазбандаў і плаўныя рытмы танцевальнага танго (тады гэта было на нейкі час дазволенна, супраць „буржуазных космополітаў” яшчэ не вялося кампаніі) вялізарная армія „сэксстаў” вышукавала жывое слова, каб занесьці ягонага насыбіта ў сьпісаныне ненадзейных. А лучыў чалавек у гэтае сьпісаныне, доля ягоная была ўжо вызначаная і ягонае зынішчэнье ці выгнаныне ў далёкія табары прымусовае работы становіла толькі справу часу.

Ня ўходзіў Кастанцы ў гаворкі аб апошніх падзеях, якія пачынаў заўсёды які-небудзь няўмеру настырлівы службовец перад групай тых, што раней прышлі на службу. Дазнаныне ягонае яму падказавала, што нядобрае прарочаць гэткія гаворкі ўдзельніку, а

мэта пачынаньнікаў заўсёды тая самая — злавіць тых, што думаюць начай. І ня быў-бы той „сэксотам”, каб не ўдавалася яму праўдай ці няпраўдай злавіць насьбіта „крамолы”. Не да добра вядуць грудкі. Ён ведаў, што сябраваць таксама ня варта абы зь кім. Скрозь можа быць ізраднік, навет і не зь перакананьня, а часцей з мусу, пад страхам кары за недаказ, із „службовага абавязку” перад гаспадарствам.

Усё гэта рабіла жыцьцё нясыцерпнай катаргай ня толькі там, у вадкрыта званай няволі, але можа хіба яшчэ больш цяжкім тут, на т. зв. „волі”, дзе нельга было ня толькі выказацца перад усімі, але навет і зь сябрам шчыра падзяліцца думкамі. Вось-жаш таму ѹ трymаўся Кастанцы наводдалі ад усіх гэтых зводняў і спакусаў съвету, аддаючы ўсяго сябе высьпяваным і вынашаным у глыбіні сэрца думкам, чытанью клясычных прыгожых твораў. А думкамі пі зь кім не дзяліўся, хіба толькі з аднай сваёй маткай і адным-адзіньюсенькім таварышам, таксама як і ён — захаваным нутраным эмігрантам, дарма што жыў таксама ў сваім родным краі.

Нельга сказаць, каб Кастанцы вельмі ўжо й вайны чакаў. Ведаў і ён, што вайна нясець із сабой няшчасці, разбурэнні, разгубленыя й разьбітая сем'і, безыліч забітых і пакалечаных. Не пакладаў ён надзеяў і на кагосці таго, хто прыйдзе, бо прадчуваў, што ніводзін чужнік ня кіруеца дабром чужога яму народу, а карысна-жывадзёрныя інтарэсы заўсёды кіруюць замеры кожнага захопніка і пануюць над усімі, магчымымі ў лепшым выпадку правялі часовых дабрадзейных пачуцьцяў. Тут ён ня меў аніякіх ілюзіяў. Аднак, нейкае падсвядомае адчувањне таго, што гэта можа зьявіцца пачаткам вялікіх зъменаў і поўным зынчаньнем долі, узбуджала некаторыя надзеі на нешта лепшае. Таму міжвольнае некаторое замяшанье пры апошніх словах маці не магло ня выклікаць, хоць на часіну, адбітку на ягоным бледаватым відзе. Чульлівае ѹ назіральнае вока матчына не магло ня ўгледзець гэтага.

Яна змоўчала з часінку. А тады, як бы неўзнарок:

— Ды можа ѹ на лепшае. Што нам губляць?

Змоўчаў і Кастанцы. Цяжкія думы ѹшлі яму у галаву. Яму ѹ гэту часіну прыпомнеліся слова аднае маладое знаёмае Жыдоўкі-вучыцелкі, што ѹ сваёй закаханасці да яго дазваляла сабе быць ізь ім асабліва шчырай і не хавала некаторых сваіх ведамкаў, задзержаных перад знаёмствы пра справы, пра якія ѹ друку ня пісалася.

Гэта было за колькі дзён перад тым. Яны спаткаліся на ціхой вуліцы ды ўшлі сабе паціху дзярвянымі паходнямі, пад разложыстымі ліпамі, гутарачы аб тым ды сім. Ведама, Кастанцы тримаў вуха войстра і на палітычныя тэмы ня выказаваўся, не даючы асаблівай веры шчырасьці ейных гаворак. Адно, здэцца, было бяссупярэчным. Перазь якогасьці блізкога да высакапастаўленых асобаў яна ведала, што робіцца навакол у съвеце.

— Ой, што гэта будзе? — сказала яна ў яўнай трывозе за недалёку будучыню. — Ці ведаецце Вы, якія прыгатаваныні робяцца? Цэлымі начамі цяжкая зброя ўсьцяж перасовуецца на захад, вязуць цяжкія гарматы, самалёты, танкі, панцырныя машины. Перакідваюць новыя дывізіі туды-ж, на захад. А па той бок мяжы, у Гольшчы, цяпер Генэральны Губэрні, Немцы сцягаваюць да мяжы свае вялікія сілы... А што яны з намі робяць — дык і казаць жудасна... Яна як быццам хацела ў прыплыве шчырасьці яшчэ штосьці дадаць, але зацеміла задуменнасць і маўчаныне Кастанага і... перастала аб гэтым.

Ейная трывога як быццам перадалася й Кастанцаму. Яна запагавала ў ягоных думках нейкім настырлівым прадчуваньнем, якое, перамышаўшыся з баязлівай асьцярожнасцяй — не прагаварыцца — зрабіла яго цяпер негаваркім. Лёгкі сяброўскі тон іхнае гаворкі як-бы захмарыўся і зышоў на нішто. Дармо, што зырка съянціла сонца, а ліпы пад каптуром зяленіва тварылі чароўныя бясклопатны спакой і халадок, іхная гаворка больш ня клеілася. Яны рассталіся на скрыжаваныні вуліцы зь першым дзярвяным завулкам. Цяпер і самому Кастанцу прыпаміналася, што ён часта ночы прачыхаўся ад нейкага далёкага водгульля, якогасьці грукату, што йшоў ад мескіх брукаў, і яму гэта здавалася за праявы танкавага перасоваванья на Захад. Дый ад людзёў ён чуў аб гэтым. Але на той раз кароткае апавяданыне гэтае знаёмае сталася нейкім асабліва ўразлівым і памятлівым.

— — —

Др. Я. Станкевіч

за известную сумму недвижимое имущество во временное владение. Дзеяпрам. **закуплены.**

закупны — человек или имущество кем-нибудь „закуплена” 183. А пак-лі бы мужыка або жонку закупіў, тагды маець прыйці перад урад і, у чом закупіць або із суда ў заплаце якой будзецы выдан, да кніг запісаці; і будзецы-лі сума вялікая, тагды тот закуп і закупка за сем лет із тых пенязей вырабіціся маець 451. Іменыне закупное дзяржаў 332. Гл. **запрадаць.**

замкненьне*-я — запор. Акно ў тае хароміны было ...замкненням не абвараванае 492.

замужка*, -і (націск на „у”) — замужняя женщина Пархв.

запаведаць, -аю — 1) наложить запрет под угрозою наказания. — 2) Об’явить о имеющим случиться. **запаведанье, -я** — 1) наложение запрета, ареста. — 2) об’явление предупреждающее о чем-либо.

запаведны — запретный под угрозою наказания.

запаведны ліст — документ содержащий „запаведь” (гл.).

запаведзь, -і (нац. на за-) — судебный запрет под угрозою наказания. — 2) об’явление предупреждающее о чем-либо. Далі на запаведзі, вясельле будзе Ар.

Прыклады із Статуту: Хто-бы на чыёй зямлі збожжа якое-колечы бязь ведамасці вонага, чый грунт, пасеяў, тагды тот, хто сваёю зямлёю быці мянуець, маець узяці ліст запаведны ад ураду і тым лістом урадовым маець запаведаці тое збожжа таму пану, хто будзецы пасеяў 366. Па той запаведзі старана жалабная маець старану сваю праціўную ку расправе а тую зямлю пазваці 367. А гдзе-бы тое збожжа запаведнае пагніло, тагды яму праціўная старана заплаціці павінна будзецы 367. Гдзе-бы хто рэчи свае рухомыя даў каму ў захаванье, а іншы із стараны, даведаўшыся а тых рэчах у захаванью, прыпаведаўся ку тым рэчам, мянуочы, іж тот істы, хто тыя рэчи злажыў, яму доўжан, тагды тот гаспадар маець тыя рэчи, за запаведаньям урадовым учыненым, не выдаваці да расправы, надалей ад часу арыштаванья за дзъве нядзелі; у каторым часе тот, хто воныя рэчи запаведаў, маець ся зь ім перад урадам тым, пад каторым тыя рэчи запаведаў, расправіці 337. Есьлі-бы чыя чэлядзь дворная або палоненая ўцякла, а тот, у каго ўцячэць, запаведаўшы зь якога перайма і жанучы за ёю ў пагоню, у каго-бы яе нашоў, тагды маець таму, у каго зас্তупее,

пераймо даці, з чаго будзець первея запаведаў, а чэлядзь сваю да сябе ўзяці, над пераймо нічога больш не даючы таму, на чым іменыню спасыцігнены будуць 459.

запазваць,-ца — гл. пазваць.

запіс*,**-у** — 1) внесение в судебные книги (за Крывіцкага гаспадарства гэта мала значаныне нотар'яльнае). — 2) запись Акін 192. Гл. упіс.

запісны ліст — гл. ля ліст.

запрадаць,-ам,-сі — отдать недвижимое имущество за известную сумму во временное владение. **запрадацца** — отдать себя во временное невольничество до отработки долга, закабалить себя. А закупным людзём тым-жа абычаям із сумы пеняжнае выпуск быці маець, то есьць тым вольным, каторыя бы ся самі ў чом запрадалі 453. Прадаў або запрадаў каму якое йменыне або землі, тагды тот, хто купіў або закупіў, акажаць лі на то лісты ўрадоўя, тагды тот таковае йменыне, купленае вечнасьці, а закупленае да адданья яму сумы пенязей дзяржаці маець 71. Гл. закуп а далей.

зарука, заручны ліст — гл. ля ручыць.

застава*,**-ы** — ипотека Акін. 192. Гл. гіпотэка.

заставацца*,**-стаюся** 1, ск. **застацца***,**-нуся-нешся** — оставаться. **засталы*** — остальной.

заступаць*,**-аю** 1, ск. **заступіць***,**-плю,-піш** — замещать, заменять Шсл. Ён заступіў брата свайго на рабоце Ст. Заводца таго авбіненага ў зладзейсьцве перад урадам заступіў 479.

заступнік*,**-а, ж. заступніца***,**-ы** — заместитель,-ница.

зялезны ліст — гл. ля ліст.

звада*,**-ы** (націск на -ва) — 1) скора Ар. — 2) раздор Акін. 193.

звадня*,**-і** (нац. на канцы) — клевета, ложь, побуждение к скоре Нсл. 199, сплетня. Усю гэту сварку нарабіла згадня твая Тм. Я табе усё скажу, да калі-б згадні я было ніякае Тм.

зварачацца*,**-аюся,-аешся**, ск. **зъярнуцца***,**-уся,-ешся** — 1) возвращаться, возвратиться Нсл. 199. Зварачацца з дарогі Тм. Круцячы съвет пройдзеш, ды назад ня зъвернешся **Прык**. Тм. Паслы ад судоў усякіх пад соймам волын будуць, аж пакуль ся із сойму зъвернуць 223. **зъярненьне,-я** — возвращение. Нсл. 198. Па зъярненьню пана двору. Тм. Да зъярненьня з паслугі нашае

й земскае палёгка ў праве чынсна быці маець 218. — 2) делатъ, сделать оборот в хозяйстве Нсл. 199.

звод, зводзіць, зьевесці — гл. заводзіцца.

зводня*, -і, суп. — сплетник, сплетница Нсл.

зводні*, -еў — сплетні Нсл. Ня трэба слухаць зводнеў Нсл. 199.

зводнік*, -а — сплетник Нсл.

зводніца*, -ы — 1) сводница. Абы такія людзі, будзь мужчына або жонка ў мясцёх нашых ня былі церпены, каторая звыклі для зыску свайго намаўляць спадарычны або ўдовы й замужкі каму для распусты цялеснае так, іж-бы хация-бы з каторае магло быць што добра га замужам, абарачаюцца за намовамі зводніц у нівэч 502. — 2) сплетница Нсл. 199. Зводніца ты, зводнямі сваймі не дасце никому супакою Тм. Гл. згадня, зводні.

згода*, -ы — согласие.

згуба*, -ы — 1) потера Ар.; Нсл. 203 Знайшоў сваю згубу Тм. Калі-б лучыла... пад часам агню-пагарэння ў месцы што яму зыгінула, каторая згуба ў каго-колечы-бы ся затоена паказала, тады собсынік маець ізь ім то чыніці правам 500. Каму-бы лісты на даўгі зыгінулі ў дарозе, а тот, каму тыя лісты належалі, таго-ж часу па вонай згубе перад урадам апаведаў, на том прысягнүці маець 333. — 2) погибель Нсл. 203. Гэта яму на згубу паслужыць Тм.

згубіць*, -блю, -біш — 1) потерять Ар.; Нсл. Валей із разумным згубіць, чымся з дурным знайсьці. **Прык.** Тм. Старана пазваная пазоў згубіла 189. — 2) погубить Ар.

згубнік*, -а, ж. **згубніца***, -ы — 1) доводящий,-ая до „згубы” — потери, утраты. Згубнік гэты ўсю гаспадарку зараз зынішчыц Ст. — 2) доводящий,-ая до погибели, губитель. Згубніца ты мая: ты мне жыць не даеш Ст.

згубца*, -ы, суп. — губитель, -ница Нсл. 203. Хочаш згубцаю маім быць Тм.

здаваляць, здаволіць — гл. досыць чыніць.

здань*, -і — привидение Я. Купала; Акін. 192.

зыскаваць, ск. **зыскаць***, **зышчу**, зышчаш — взыскивать. Патроху зыскаў свой доўг Нсл. 222. **зысканы***—взысканный Тм. **зысканыне***, -я — взыскание Тм. Зысканыне доўгу, штрапу за школьніку Тм.

зыскуючы, -ая — взыскатель. Каторы маець большую суму, як дзержачы, так і зыскуючы, будзець павінен другому меншую суму заплатіці 323.

Побач із зыскаваць, зыскаць ё цяперка спаганяць*, -яю 1, спагнаць*, спаганю, спагонеш Ар., спаганяньне*, иск., спаганьне*, ск. Ар. Адгэтуль спагон*, -у — зысканьне Ар., спагонынік*, -іца* — зыскуючы, -ая. спаганяць, -яю, -яеш, спагнаць, -ганю, -гонеш — 1) взыскивать следуемое Ар.; Шсл. Во калі ён уздумаў спаганяць даунейшы доўг Ст. Спагнаў зь яго ўсе свае гроши Тм. Трэба спаганяць даўгі Чашнікі (Ксл.). — 2) отомшчать Шсл. Дарма, я яму спаганю за гэта! Ст.

зрада*,**-ы** (ад *jъzrada*) — измена Нсл.; Аль кіт.; Смаленшчына (Даль); Гсл. Сам парадзіў мне дый зраду зрабіў Нсл.

зрада*,**-ы** (ад **рада**) — общее согласие в совещании Нсл.; Войш. У вас адна зрада, а ў нас другая Нсл. Зраду між сабой малі, як гэта зрабіць Тм. Зраду зрабілі, каб пабіць мяне Тм. У двух рада, у трох зрада Войш.

зрадлівы*—1) неверный, на которого положиться опасно Нсл. Зрадлівая рада Тм. — 2) изменчивый Гсл.; Нсл., вероломный Гсл. Зрадлівы прыяцель Нсл. Зрадлівая пагода Тм. — 3) ненадежный Нсл. Зрадлівы мост Тм. Зрадлівая вяроўка Тм. — 4) коварный. Такі зрадлівы Багд. **зрадліва** — неверно, изменнически Нсл., коварно. Зрадліва парадзіў мне Тм.

зраднік*,**-а, ж. зрадніца***,**-ы** (націск на зра-) — изменник, изменница Гсл.; Нсл. Зраду прымхаюць, а зрадніка вешаюць Тм.

зрадны* — 1) изменнический, предательский Нсл. Зрадная рада Тм. — 2) непостоянный Тм. Зрадная пагода Тм. — 3) ненадёжный Нсл. Зрадны паром, мост Тм.

зрадзтва*,**-а** — изменничество Нсл. 218. Зрадзтва твае табе-ж пайшло на зло Тм.

зраджаць*,**-аю, ск. зрадзіць***,**-джу** — изменять,-ить Гсл., Нсл.; Аль кіт. Няпрыгожа... уцёк, зрадзіў ЗСД 270. Ты першы раз зрадзіў нас ЗСД 385.

зраджавацца*, ск.**зрадзіцца***,**-джуся** (ад **рада**), **узаемн.** — иметь замысел, составлять между собою заговор против кого Нсл. 218,совещаться. Ведаю, што вы ўсі зраджуецеся, зрадзіліся на мяне аднаго Нсл.

Побач із **зрада** ў значаньню „измена” ё ў тым-же значаньню **ізрада** і пад. Прывклады: **ізрада***,**-ы** — измена Нсл. 224. Ізраду мне зрабіў ён: непрыяцелю майму прадаўся Тм. **ізраднік***,**-а** — изменник Даль. **ізрадзтва***,**-а** — изменничество Даль. **ізраджаць***,**-аю, ск. ізрадзіць***,**-джу** — измен-ять,-ить Смаленш. (Даль). А дзеля та-

то замест ужываць **зрада**, **зраднік** і г. д. у значаньню рас. „измена” і г. д., валей ужываць **ізрада**, **ізраднік**, **ізрадзіць**, **ізраджаць**, **ізрадзтва**, **ізрадлівы**, **ізрадны** (з і на пачатку).

зраза, -ы — образец Чарнагосьці Беш. (Ксл.) Наста прынесла палатно кашулі на зразу Тм.

зразавы (націск на зра-) — образцовый.

дзявоцкі, **дзявоцтва**, **дзявушчы**, **дзяўчына** — гл. ля дзеўка.

Дзяржава, **дзяржаўца**, **дзяржаць**, **дзяржаныне**, **дзержачы**, **адзяржаць**, **-аны**.

дзяржава*¹, -ы — 1) территория, находящаяся в управлении „дзяржаўцы”. — 2) владение (земля). — 3) правление.

дзяржаўца*¹, -ы — администратор определенной территории.

А гдзе-бы каторы дзяржаўца або цівун у том павеце, гдзе яго дзяржава ляжыць, аселасьці сваяе собскае ня меў, тагды суд маець адаслаць на адправу да інога ўраду й суду, у каторам павеце вои аселасьці сваю месці будзець 249. А камісара на тое (на замену — Я. С.) із стараны нашае — падскарбі земскі або дворны і стараста, у чыёй дзяржаве ся то точыці будзець 160. А гдзе-бы пры грунцах наших гаспадарскіх таковае гранічэньне каму зь кім прыдалося, тагды дзяржаўца тых грунтоў наших таковым-жа спосабам лістом падкаморага маець быці абаслан. А так-жа і дзяржаўцы добр наших у том захаваці ся павіньні будуць 348. За дзяржавы Жыгімonta Старога, за мітрапаліта Дзевачку... Буркулабаўскі летапіс.

дзяржаць*¹, -жу — 1) держать Ар. Дзяржыць у правай руцэ аднаго каня. Кіт. 110б. Адзін палумісак у руках дзяржаць Кіт. 114а. У вязеньню дзяржаць маець 278. — 2) соблюдать. Таковы запіс перад правам ня маець дзержан быці 318. А есьлі-бы над сёе замеранье важыўся ўрад каго ўпорне судзіці, тагды суд яго ня маець быці дзержан 203. Павінні права іх цэла й непарушна дзяржаці 7. Калі спытаюць: „Да веры мусульманскай способаў колька ест?” Кажы... Божы прыказ знаць і дзяржаць Кіт. 42а. Каторага-колечы імама павесьць учуюшы, трэба верыць і дзяржаць таго Кіт. 69а. — 3) владеть, иметь во владении, **дзяржаныне***¹ -я — владение. **дзержачы***¹ — 1) держатель. — 2) владелец.

Калі-бы хто йменыне закупное ў каторай суме дзяржаў, а другі бы ся з даўгом сваім ку таму йменыну прыпаведаў..., тагды тот, каторы маець большую суму, яка дзержачы, так і зыскуючы, будзець павінен другому меншую суму заплатіці 322-3. Каторы па-

зой дзержачы таковага йменыня вінен будзець пану вонага йменыня, каторы яму арандаваў, азнайміці 231. Маюць цяпер дзержачыя такія стараства прысягу на суды ўдзелаці ротаю судзьдзі земскага 210. Маець у йменыне ўвязаці і то яму ў дзяржаныне да заплаты суму пенязей падаці 270. Дзяржаныне двара ў вапецы Нсл. 130. Мандатам нашым дзержачых пазваў Пташыці: Князъя Пузыны, 74. **валодаваць**, -дую 1) — владеть (рукой, ногой, языком и т. п.). Як сталі біцца, дык зьбіў на чыста, сусім ня можа нічым валодаваць Чыгірынка Бых. (Раманаў I-3, 96). **адзержаваць***, ск. **адзяржаць***, -жу Гсл. і **адзержыць***, -жу — получ-ать, -ить.

Адзержыць ліст Нсл. 359. Адзержыць, адзяржаць спадак Тм. Хто первеи купіў, маець то адзяржаці 318. Жалабнік ужо тое йменыне адзяржаці маець 254. **адзержаны*** — полученный Нсл. 359. Адзержаны ліст Тм. Адзержаныя гроши Тм. Хаця-бы больш над то глайтаў з канцылярыі нашае адзержаў, таковы глайт жаднае моцы й важнасьці, яка ку адвалоцца справядлівасці адзержаны меці ня будзець 79. **адзяржаныне***, -я — получение Гсл.

Накшае, хоць блізкое да дзеяслова **адзержыць**, **адзержаваць**, мае значаныне дзеяслоў **дастаць***, **даставаць***. Дастаць можна штось рукамі, нагамі й інш., прыкл., купаючыся, дастаў дно ракі нагамі. Час па зямлі хадзіў, час па небе ляціць, ні гор, ні каменьня, ні даліны не глядзіць: даліна прыйдзе — дастануць ногі Кіт. 112а. Паступіся на ўслончык і дастань кнігу з паліцы. Дастань камень із вады. Але з пошты лісты, гроши, кніжкі адзержуюць. Калі вінавата пакаралі або пагражаютъ караю, дык кажуць: „дастаў”, „дастанеш”.

дзяцюк*, -а — 1) парень Смл. (Даль); Ар; Шсл.; Гсл.

Дзяцюкі — малойчыкі, А дзевачкі, баярачки,

Кладзеце чырвончыкі; Кладзеце падарачкі

Нсл. 32. Дзяцюка пара жаніць Нсл. 133. Мікіта здаровы дзяцюк Ст. — 2) холостяк, холостой Ар.: Акін. 194; Бай-Гар. сл.

дзяцюцкі* — 1) свойственный парню. — 2) свойственный холостяку, холостяцкій.

дзяцюцтва*, -а — 1) жизнь парня. — 2) жизнь холостяка.

дзельчы ліст — гл. ля ліст.

дзержачы — гл. ля дзяржаць.

дзеўка*, -і — девица Ар.; Нсл. 123. Суджанаму дзеўка Прык. Тм. **дзявоцкі*** — девичий Усх. (Даль 523); Ар; Запрудзьдзе Сян (Ксл.); Шсл., девический Нсл. 132. Гэта дзявоцкая гульня, а не хла-

пецкая Ст. Дзявоцкі сорам Нсл. 132. Дзявоцкія ўборы Тм. У ваччу ў яе гарэў агонь маладога дзявоцкага задору ЗДС. 99. **дзявоцтва***, -а — 1) девичы годы, девичество Гсл.; Новікі Віц. (Ксл.). Дзявоцтва правялі як-небудзь Тм. Дзявоцтва было сіроцкае Нсл. 123. — 2) девство. **дзявушчы*** — холостой Калышкі Лёз. (Ксл.), девственный. Дзявушчым век пражыў Тм. **дзяўчына***, -ы мн. л. дзяўчаты Ар.; Віц., Уск., Цвр., Пск. (Даль) і дзяўчаняты Тм. (Даль) — девушка.

жалаблівая, жалабная старана, **жалабнік** — глянь ля пазываць.
жарало права* — источник права.

жэрабя*, -я — жрэбий Ар. Кінуць на жэрабя — бросить жрэбий Ар.

ізрада, ізрадзіць — гл. ля зрада, зрадзіць.

іспаш*, -ы (націск на -аш) — потрава, порча скотом засеяннаго поля Нсл. 225. Ня маець за іспаш стада браці; бы і засыпей на іспашы, маець адагнаці да таго пана, чыё стада ёсьць, а іспаш маець абвесыці людзьмі старонынімі і акопаваці з тымі-ж людзьмі, тагды тый павінен іспаш заплациці, чыё стада шкоду ўчыніла. Ведзьжа вызвалялем толькі стада съверэпее, абы на іспашы ня было зтамавана 467. Што капа на іспашы прысудзяць шкоды, тот пан, чые быдла занята, маець плаціці Тм. Твае коні ўсякі раз іспаш мне робяць Нсл. 225.

істасьць*, -і — 1) сущность Лужасна Куз. (Ксл.) Истасьці ў іх ня дойдзеш Тм. — 2) чистосердечие Нсл. 225. Истасьці ў вас ні на каплю няма Тм. Я к вам з усёю істасьцю, а вы ка мне з усёю хітрасцю Тм.

істы* — истый, подлинный. А за туу віну астачу маемасыці праціўнага да столу нашага гаспадарскага ўзяці маем, каторую ўжо тот істы таковы праціўнік вечне траціць павінен будзець 272. Гдзе-бы хто неаселы рэчы свае рухомыя даў каму ў захаваньне, а іншы із стараны, даведаўшыся а тых рэчах у захаваньню, прыпаведаўся ку тым рэчам, мяняучы, іж тот істы, хто тыя рэчы злажыў, яму доўжан 337.

ісьцец*, ісца — ответчик. Хто-бы якія рэчы купіў або памяняй, тагды пры такой куплі або мене маюць быці барышнікі і з тымі барышнікамі сам тот ісьцец, хто прадасьць або прамяніяеца, (маюць) да ўрадніка прысыці і туу продажу або мену да кніг запісаці 486. Тот ісьцец, каторы йменыне заставіў, перад рокам, на выкупеніне вонага йменыня запісаным, умер 331. Маець у ісцоў сваіх

пенязей іскаці. А есьлі-бы тот ісьцец ня меў чым плаціці, тагды ў том даўгу маець суд яго самога выдаці 322. Калі-б хто чужое йменыне ў вапеца дзяржаў, а быў-бы ў суду а даўгі паканан, та-ковы із собскага йменыня плаціці маець, а ў нястачы йменыня й ма-емасьці, рухомых рэчай, і на самам ісцу маець быці адправа ўчи-нена, а йменыне, катарае-бы ў вапеца дзяржаў, ад таго вольна будзець 314.

ісьцізна, -ы — основной капитал. На каго-бы маемасьць ля-жачая або рухомая спала, павінні будуць, есьлі а суму пепязей па-зычоную пазавуць, ісьцізу і з савітасцю заплаціці 329. А гдзе-бы, а тое ня будучы яшчэ да права пазваны, (ацец) зъмер, тагды (сын) больш ня маець плаціці, адно ісьцізу пазычаную, а саві-тасць, він і накладаў нічога ня маець плаціці Тм.

ісьцізна*, -ы (націск на -із-) — правое дело. (? — Я. С.), пра-вый иск, истинная принадлежность Нсл. 225, искомая по суду соб-ственность Ксл. Маю ісьцізу другому прысудзілі, другому аддалі Тм. Ісьцізы свае ён не дайшоў у Віцебску Лужасна Куз. (Ксл.).

ісьцізнае — истинная принадлежность. А пак лі бы ў чыём схаваныню таковыя рэчы ўзяты былі ад каго гвалтам, тагды на аб-жалаванам тот, у чыём схаваныню было, даходзіці іх маець; а на-вязка таковых рэчай таму, чыя была собскасьць, з самога ісьці-нага ад таго, у каго ўзята, зыскаўшы, вернена быці маець 336.

ісьціна*, -ы (націск на ісь-) — истинный, правильный долг (основной капитал — Я. С.) Шсл., Нсл. 225. Хаця-б ісьціну зы-скаць, а чужога мне ня трэба Ст. Не хачу я твае квоты, аддай маю ісьціну Нсл. 225.

ісьціць*, ішчу, ісьціш, ск. уісьціць* (націск на ісь-) — 1) ис-полнять в точности Нсл. 225. Так ты ісьціш, уісьціў свае слова? Нсл. 226. — 2) отдавать взятое или одолженное количество Тм. Ня только квоты не даеть дый самога доўгу ня ісьціць Тм. — 3) удовлетвор-ять, -ить Тм. За крыўду ня хocha мяне ісьціць, уісьціць Тм. — 4) поступать по чистой совести Тм. Ні ў чым ты мне ня ісь-ціш Тм. — 5) обеспечить. Ня маець быці з таго вязеняня выпуш-чан аж пярвей сябе рукаемствам уісьціць 92. **ісьціца***, ск. выісь-ціца — 1) исполняться Нсл. 226. Мае слова ісьціца, выісьцілася Тм. — 2) выплачивать свой долг Тм. Хачу табе выісьціца, ды ня змога мая разам аддаць, буду патроху ісьціца Тм. **уісьціца*** — обеспечить. Гдзе-бы хто, каму даўши на сябе запіс а ў том ня ўісьціўшыся, зъмер 328. Маець рукаемства паставіці, людзей до-

брых, аселых, і ўісьціція імі і іх маемасьцьмі, іж ня зыікнець у тых лецех, яка на лісьце (зялезным) яму назначана 93.

каянка*, -і (націск на ка-) — раскаяние Сып.

каята*, -ы (націск на ка-) — покаяние Кіт.; Нсл. 227; Сц.

казань*, -і (націск на ка-) — проповедь (реч) Кіт.; Вял.; Вк.

казіць — гл. пераказіць.

канаваць і г. д. — гл. кон.

канчальны* — окончательный Нсл. 245. Скажы канчальнае слова Тм. **канчальна*** — окончательно.

капа, -ы — орыгінальны даунейшы судовы інстытут крывіцкі. Капа складалася з акалічных жыхараў дане мясцовасьці, што дзеля дасъледаваньня й рассуджэнья выступу (злачынства) збіраліся на азначаным месцу, званым **каповішча**.

копнік — учаснік, сябра капы. **акопаваць**, -пую, -еш — разглядаць судовую справу капою, ацэневаць шкоду капою.

А есьлі-бы ўкрыўджаны зладзействам хацеў шкоды свае даходзіці капою, тагды ўсі ў той аколіцы вокал на мілю з усіх чатырох старон, маюць казаці падданым сваім на капу схадзіціся. А то ся маець разумеці ўперад на тыя месцы, гдзе дагэтуль копы ня бывалі, — каторыя каповішча кожны падкаморы ў павеце сваім назначыці і сёла тых, хто ся там становіці будзець, апісаці маець. А іспаш маець абвесыці людзмі старонынімі і акопаваці з тымі-ж людзмі 467. Што капа на іспашы прысудзяць шкоды, тот пан, чые быдла занята, маець плаціці Тм. Ад **акопаваньня** шкоды вознаму грош 187. А есьлі-бы каторыя з тых копнікаў на прысяжной капе пя сталі, таковыя будуць павінны галаўшчыну самі плаціці 408.

кара*, -ы — наказание Ар.; Нсл. 229. Кара Гасподня на нас Тм.

караць*, -аю, -аеш — наказывать Шсл.; Нсл.; Ар. Паны як хадзелі, так і каралі сваіх людзей Ст. Ск. **пакараць** Ар.; Нсл. 230; ск. **укараць** Тм. — наказать, подвергнуть взысканию Ар.; Нсл. 230. Карай, Божа, нас тым да веку Тм. Свой пан карае, пакарае й памілуе Тм. Як не карай, ніколі не ўкараеш яе Тм. Мы гаспадар шлюбуем піколі не караці на завочнае паведаньне 65. **караны*** (націск на -ра) — наказанный Нсл. 230. Двойчы караны за гэта Тм. Каранаму ня страшна кара Тм. **караньне***, -я — 1) наказание, возмездие за вину Нсл. 229. Хоць-бы якое караньне яму за гэта даў Тм. Ніякага караньня не баіцца Тм. За няўсьцівия справы сваі караньне адно-

сілі 10. — 2) терпение наказания, беда Нсл. 230. Караньне з гэтым хлапцом Тм.

кірмаш* (націск на -маш), -у — ярмарка Шсл., Ар.; Гсл. Ня было сядні ў Сымілавічах вялікага кірмашу Ст. Будзе кірмаш і на нашай вуліцы Прык. Ст.

кірмашаваць* (націск на -ваць), -ую 1 — проводить время на ярмарке Ар.; Шсл. Як ё гроши, дык добра й кірмашаваць Ст.

кірмашны* (націск на -маш) — ярмарочны Шсл.; Ар. Сядні кірмашны дзень Ст.

кон*, -у — рок. **канаваць***, -ную 1, ск. наканаваць* — предопределен-ять, -ить. ЗСД.; М. Гар.; Нсл. 244; Лук'янова Сян. (Ксл.). Табе гэта ўжо наканаваць надабе Тм. Бог якую съмерць кануе, накануе, так і ўмірае кажан. Нсл. 244. Што Бог наканаваў, накануе, таго ніколі ня мінеш Нсл. 309. **канаваны*** — определенный судьбою, предопределенный Нсл. 244. Гэта яму канаваная съмерць Тм. Яму такое канаванае жыцьцё Тм. **канаваныне***, -я — предопределение Тм. Такое яму канаваныне ад Бога Тм. **наканаваны*** — предопределенный Нсл. 309. Наканаваны дзень Тм. Наканаванага ня мінеш Тм. **наканавана*** — предопределено, предназначено. Наканавана только жыць: нічога ня зробіш Рыбчына Сір. (Ксл.). Ганьба вам наканавана Дуб. **наканаваныне*** — предопределение Нсл. 309. Відаць такое яму ад Бога наканаваныне Тм. Пр. **аканаваць**.

конадзень*, -дня — канун Барн. **на конадні** — на кануне Тм. **крымінальны** — уголовный Акін. 191.

крыш*, -у (ад „крышыць“) — 1) быстрый перелом болезни, кризис Нсл. 256. Крыш яму прышоў Тм. — 2) смерть Нсл., кризис. Бярвіно звалілася ізь съцяны, як ён тут стаяў, чуць яму крышу ня было; каб крышачку бліжэй, і крыш быў-бы яму Нсл.

крыўда*, -ы — обида.

крыўдаваць* (націск на -ваць), -дую 1 — обижаться Ар.

крыўднік*, -а, ж. **крыўдніца***, -ы (націск на кры-) — обидчик, -ца Аль кітаб Вольскага („Узвышша“ № 4 з 1927 г., б. 143).

крыўдзіць*, -джу, -дзіш, ск. скрыўдзіць — обижать, обидеть Ар.; Нсл. 252. Бог не паможа, калі сірот крыўдзіш, скрыўдзіў Тм. Ск. **пакрыўдзіць*** Ар., **укрыўдзіць*** Ар.; Нсл. 656; Лук'янова Сян. (Ксл.). Хто-ж цябе ўкрыўдзіў? Тм. Малога ўкрыўдзілі, дык гаркі-мі сълізьмі плача Ст. Аднаго батрака ўкрыўдзіш, другі ня пойдзе служыць Нсл. 656. **укрыўджаны*** — обиженный (и потерпевший — Я. С.). Нсл. 656; Ар. Укрыўдженая батракі плачуцца на цябе

J. Stankievič

Mova rukapisu „Al kitab”.

Adpałaje „č” majem u prysłoūnym pryzmieni „akrom” z okromě (skaścianicły loc. sg.): ‘akrom 42b8, ‘Akrom 40b14, 48b10, 53b14, 57b3 i jinš.

ZAMIENA ӯ, ӯ

U zaležnaści ad pałažeńnia, ӯ, ӯ abo vokalizavalisia ū „o”, „e”, abo čežli. Podle son — sna, dzień — dnia ū rasijskaj movie ū viedamaj hrupie słowaū pačało ū zaležnych sklonach vypadać „o”, „e” spačatnaje: rov — rva, lod — lda, korňa, kamňa a jinš., šti (značyć šaści) i pad. (hlań Sabaleŭski, Lekcii, 56). U biełaruskaj movie analogija dziejała ū praścinku advarotnym: spačatnyja „o”, „e” nie mianialisia, a pad upłyvam prypadkaū z „o” spačatnym paústavała „o” na miescu spačatnaha ӯ tam, dzie apošni, budučy ū słabym pałažeńniu, musiu šceznuć. Dziejaū tut takža nom.-ac. tych słowaū, dzie bylo „o” z mocnaha ӯ. Pryr. Karski, II-1, 175, 179, 230 i 232.

Taksama ū našym rukapisie „e”, „o” spačatnyja nia čeznuć: kamenem 73a1, 73a11, kerani 124a3 i pad. „O” ū rukapisie na miescu ӯ słabobah ū sklonach zaležnych: ratuu (ratoū) 1b8, iz rota 53b7, ‘u roce i 23a2, ‘u kažnym roce 132b7.

Normalnaje ščeźnieńnie ӯ u zaležnych sklonach majem u słovie „češć”: pej s'elevat’ o tšci praroke 133a3. Adnolkava ū prymietau: ‘us’civaje i charošaje reč rozum 136a13. I ū spakmieńnika, utvoranaha ad hetaha prymietnika: ‘utscivaś 62a2, ‘utscivuści 62a1. Taksama ū jinšych starych pamiatkach krywickich (u chormie tsti, sti, čti) i ū balšyny ciapierašnich nareččau (pryr. Karski, II-1, 231). Ab „tš”, „š” zamiest „č” u „tšci”, ſci hl. niżej pry suhukach.

VOKALIZACA NOVYCH PAŪSAMAHUKAŪ

Prošle ašläbleńia, adli i ščeźnieńnia kancavych jeraū časta paústavali ciažkija da vymovy hrupy suhukaū. U takovych prypadkach usi slavianskija movy palahčali sabie vymovu tym, što ū novapaústałych hrupach pamíž suhukaū žjaūlalisia novyja jery (Sabaleŭski, Lekcii, 53). Vokalizaca jich zhadžaśia z vokalizacaj jeraū starych. Ale mahčyma, što ū takovych prypadkach „o”, „e” paústavali pad upłyvam analogiji tych prypadkaū, dzie jany ražvilisia fonetyčna z daūniejšych ӯ, ӯ. Prykłady z rukapisu: ‘ahon 53b7, 53b8 i h. d., vuhalja 10b13 (zbornaje ad „vuhal”). Kancavoje „a” ū „vuhalja” pakazuje, što nacisk, jak i ū

ciapierašnaj movie, na -ha-. Značycce, majem naciśnienaje „a” na miescu spadziavanaha „o”.

Podle A. Paciebni („K istorii zvukov ruskago jazyka, I, 90-103) dy Sabaleūskaha („Lekciji” 25-28) u ūschodnie- i častkava zachodnie-slavianskich movach iz praslavianskaje hrupy, što składałasia iz składa-tvornaha r, l iz samahukovym elementam, stajačaha pamiž dvuma suhukami, paústavali hrupy tъrъt, тъlъt, тъrъt, тъlъt, a redčas tъrъt, тъlъt, jak rezultat užniku svarabaktyčnaha samahuku miž likvidaju a nastupnym suhukam. Heta zaviecca druhim paúnahałośsiam. Kali zapraúdy było círuhoje paúnahałośsie, dyk byū-by na jaho ū rukapisie adziny prykład u małanja 2b8, małanje 25b16; lit. „e” ū kančatku pakazuje, što nacisk byū na składzie -la-, jak u ciapierašnaj movie. Tut, značycce, taksama było-b „a” zamiest spadziavanaha „o” — tak-ža z pryczyny pašeješaha pieranosu nacisku (u danym prypadku z kančatku). V. Jagič u „Kriti-českija zametki po ist. rus. jazyka”, Pieciarburh 1889, 23, dapusčaje 2-oje paúnahałośsie adno dla ciapierašnaha paúnočna-rasijskaha narečča. U ciapierašnaj krywickaj movie prykładaū na 2-oje paúnahałośsie vielmi mała (pryvodzie jich Karski ū II-1, 309) i mohuć jany susim dobra być vyjaśnienya analogičnym upłyvam słovaū iz „o”, „e” spačatnymi, aby paústałymi z mocnych jeraū. Prykłady na hetuju žjavu iz starych pamiatkaū nia peúnyja, jichnija ъ, ь mahli paústać iz pryczyny jimknieńia pišučych da grafičnaha addaleńnia hrupy kolkich suhukau. Hetki-ja prykłady, pryvodžanyja Sabaleūskim, jak staryja отверьзу, церьковь, ciapierašnija ras. ver'ch, pol. wierzch pakazujuć tolki na miakčyniu „r”. Jagič tam-ža dobra pakazuje, što ū starych pamiatkach prykładaū z dvuma „o” aby „e” blizu niamašaka (adzinočnyja prykłady nia roźniacca ad takich, jak ohoń iz ognī a pad.), a dziela taho ъ, ь u opъ, epihnielha prymać za abaznačańnie samahuku. Dla krywickaje i jiných mo-vaū slavianskich treba zhadzicca ž Jagičam, što 2-ha paúnahałośsia nia było. Dykže dziela taho ū krywickaj movie majem takija prykłady, jak „vuhalla”, „małańnia”, što ū vakajučaj movie na paústańnie novych samahukaū pamiž suhukami ūpłyvali nia tolki „o”, „e”, ale tak-ža „a”.

ZAMIEŃNIKI ъ, ь U HRUPIE rъ, lъ, rъ, lъ.

Zamieńnikami ъ, ь u hrupie rъ, lъ, rъ, lъ jo tak-ža „o”, „e”, kali jery ū pałažeńiu mocnym: kruū (kroū) 43b6, 34b11 a jinšyja. A kali jery ū hetych hrupach u pałažeńiu słabym, dyk zamieńnikami jich jo „y”, „i”: jak małanje bliśnec 25b16, krivi 27a1, krivavimi 52a8, hľibo-

ka 73b1 (dapuščaju prsl. dyjal. gl̄bb-), hlybokaści 133a5, trima pał-cami 73b11, prehlinuła 79a5, strivaju 94b4, triścini 104a13, drižau 105a15, 127b2, drižic 106a2, drižała 125a7, drižali 127b3.

Karski, II-1, 98, vyjašniaje hetuju žjavu tak, što słabyja paūsamahuki ū takich hrupach čežli, ale „r”, „l”, apynuūšsia miž suhukaū, pierajšli ū sonanty (jak heta bačym u movie českaj a serbskaj), a potyni ražvivali prošle siabie samahuki „y”, „i”, sami traciačy sonantyčny charaktar.

U hetych hrupach majem niaredka začviardzieļaje „l”, prykł.: raschłystać, raschłyślivy Łastoŭski, Ras.-kr. słownik, 606, zakinuć viaroūku zachłyskaj ibid, 710, pryr. ras. raschlestat'; kłyhtać, kłyhatać, Aroł kłyhoča — kryvi choča ibid., 260, pryr. ras. klegtat'. Iz spačatnaha m̄ęgla jo „myhla” (moj zapis u Krauskoy voł., Ašm. pav.), „myhleć” ibid. Začviardzieńie „l”, „m” u hetych a padobnych pypadkach mahlo stacca adno tady, kali jany nie stajali pierad samahukam. Dyk „i”, „y” ū hrupach -rb-, -r̄b-, -lb-, -łb-, a takža -mb-, -m̄b- i -vb- (žvinieć) nie paūstali vokalizacaj ь, ь.

Vyjašnieńie Karskaha moža być padždzieržana jašče tym, što tak-sama ū českaj movie iz sonantyčnych „r”, „l” jo dyjalektyčna trit, tlit: prysi, plyt' (J. Gebauer, Hist. ml., 1., bač 291) dy tirt, tilt: syrp, syrna i pad. (ibid.), bo wielmi lohka iz sonantaū iz samahukovym elementam paūstać ry, ri, ły, li, abo ir, yr.

Jak bačym iz prykładu „myhla”, sonantyčnym rabiłasia takža „m” u pałažeńni pierad ščezlým słabym jeram.

Lik 8 ū „Al kitabie” īučyū tolki ū chormie „ośmi” naz.-prym. adz. 1. (nom.-acc. sg.). Prykłady: abdes'u kolka preškod nehožich jest? — ‘Ośmi jest 43a13, pobač: Kolke što kolvek pristojnaści jest? — Pac jest 43a8, ośmi rajoū tabe ‘abecuju 4a1. Taksama ū słowach składanych: ‘aśminaccac t’is’ ečej 4a6, ‘aśmidześat t’is’ ečej 67a1, Ebū Chenifeh jeho miłość ‘u ‘aśmidześat hod... radziūs’ e 69a9, Metūselechovi ‘u sto ‘aśmidześat śem hod ‘uradziūše Lamech 98b16, ośmisot hod 103b14 i jinš.

Kali-b -i paūstała nie pa „m”, stajačym pa suhuku, a pa jakim jinšym suhuku, možna było-b dumać, što jano īučyla iz zaležnych sklonau. Ale dziela taho što „i” jo adno ū liku „osm” (a nia „siem” ci jinš.). dyk prycyna jaho paūstańnia budzie hetkaja: „m” pa ščeźnieńiu ь u osmb u złučeńiu pierad suhukam słowaū składanych dy pierad suhukam nastupnoha słova pierajšlo ū „m” składatvornaje z nastupnym samahukovym elementam, z časam pierachodziačy ь -mi, a dalej hetaje -mi ū

liku 8 ūvahulniłasia, značycca, stała vymaūlacca takža pierad samahu-kam nastupnoha słova.

Taksama treba vyjaśnić chormu l. sg. „ješmi”, ahalna viedamuju z raniejszych krywickich pamiatkaú kiryllicaju, najmia, pa ščeźnieńiu b ū jesmь, pierad suhukam nastupnoha słova „m”, apynuūsia pamiež suhu-kami, vokalizavałasia i z časam pierajšlo ū -mi, katoraje dalej uvahul-niłasia. Sto zapraūdy hetak było, bačym iz taho, što „dam”, ani „jem”, u katorych „m” nie stajała pa suhuku, nie pierajšli ū dami, jemi.

Tre tut zaciemić, što niama davodaŭ na dahadku Sabaleuskaha, što r, l sonantyčnyja byli tak-ža ū pańnočna-rasijskim narečču. Nazoū m. Pskoū iz Plbskovb i naahuł pskoūskija pamiatki nia majuć tut značańnia, bo Pskoušcynu nasalali nie Rasijcy, ale čaśc plamieni Kryvičou. Adziny prykład krstichomłsja, pryviedzieny Sabaleuskim u „Lekcijach”, 54 z nouharadzkaha Apostała 1391 h., moža być abmylkaju ū pisańiu.

ZAMIEŃNIKI R, L SONANTYČNYCH.

Zamieńnikami prsł. hrupaū suhuk plus sonantyčnaje r, l iz papia-iednim samahukovym elementam plus suhuk jo -or-, -oū-, -er-: ‘ahornuc 29b11; horla 126a8, kormec 130a2, śmercej 106b9 i pad.

Ale jo takža prypadki, dzie, jak u ciapierašnaj movie, majem u mienavanaj hrupie -ir-: čirvonahu 109a3, čirvunam (-vonam) 17a16, čirdunahu (abmylka zam. čirvonaho) 42a5.

U rukapisie ū vyšmienavanych hrupaū chormy z -il-, -il- nia streli-sia, ale lučyli prypadki na -il na miescu spačatnaha -el-: stvaricila 29a8, stvaricil 77b7. Padobnyja prypadki jo takža ū ciapierašnich dyjalektach krywickich. Adnoučy lučyla stvaricil 80b10.

Karski, II-1, 159, dobra dumaje, što -ir-, -yr- paūstali z prsł. „r” sonantyčnaha iz samahukovym elementam. Podle Karskaha prykłady na „r” sonantyčnaje sustrakajucca ū starych krywickich pamiatkach da XVII stah. (prykł. tprb Zbornik XV sth. i jinš.), ale užo ad pałovy XV sth. adnolkava častyja -yr-, -ir- na miescu „r” sonantyčnaha, dziela taho prykłady pašlejšja treba ū balšyni úvažać za napisanii tradycyjnja.

Prykłady z -yr-, -ir- na miescu „r” sonantyčnaha ū rukapisie abmie-žujuccia vyšpryviedzienymi, ale naahuł u krywickaj movie jich mnostva.

Karski (Bełorussky, 1, 99) vyjaśniau, što -yr-, -ir- u vyšmienava-nych hrupach paūstali takim paradkam, što nienaciśnienyja jery čežli, „r” rabiłasia sonantyčnym, a potym ražvivała pierad saboju „y”, „i”,

adnačasna traciač svoj sonantyčny charaktar. Tamu adyli, kab -y-, -i- paústavali adno ū składoch nienacišnienych (abo, chiba, naahuł u pałaženiu slabym), piarečač prykłady, pryzvodžanyja Kařskim (smrť a pad.) i šmat prykładaū viedamych mnie z narodnaje movy. Dyk uvažaju, što „r”, „l” sonantyčnyja adnolkava paústavali jak u składoch nienacišnienych, tak i nacišnienych. Paústaječ pytaňnie, kali ū hetych hrupach žjavilisia sonantyčnyja „r”, „l”, heta značycca, ci dastała jich biełaruskaja mova z pary praslavianskaje, jak českaja i movy paúdzionna-słavianskija, ci prsł. hrupy z „r”, „l” sonantyčnymi ū biełaruskaj movie, taksama jak u rasijskaj i ūkrainskaj, pierajšli ū -tъrt-, -tъlt- i h. d., h. zn. b, b stalisia hukami składatvornymi, a „r”, „l” suhukami. Kali-b b u hetych hrupach u staruju paru kryvickaje movy vokalizavalisia, a „r”, „l” sonantyčnyja stracili svoj sonantyčny element, sumleūna, kab u pašlejšuju paru hetyja b, b iznou čežli, a „r”, „l” rabilisia sonantami. A kali-b heta stałasia, dyk iznou ciažka dapusćič, kab jaše pašlej ščez sonantyčny element u „r”, „l”. Heta wielmi borzdyja źmieny ū praścinku praciežnym, što vyhľadaje nieprauđapadobna. Naadvarot, susim mahčy-ma, što kryvickaja mova dastała sonanty iz samahukovym elementam iz pary praslavianskaje; hetyja sonanty pašlej na hruncie kryvickim ražvali pierad saboju -y-, -i-, adnačasna tracili svoj sonantyčny charaktar, rabilisia suhukami. -Y-, -i- iz sonantyčnych „r” ražvilisia fonetyčna. Mah-ło ražvicca fonetyčna -oū- z „l” sonantyčnaha iz samah. elementam u movie slavienskaj, dzie sonantyčnaje „r” jo dahetul. Što sonantyčnyja „r”, „l” z prsł. sonantaū iz samahukovym elementam byli ū usich słovaū hetych hrupau, śvetčyla-b takža toje, što pierad „r”, „l” pisali ū pamiatkach b, b jaše tady, kali ū jinšych miascoch zamiest b, b užo pisali „o”, „e”, prykładam u smalenskim liście kala 1240 h. (Šachmatov: Kurs, 69). -Or-, -er- na miescu „r” sonantyčnaha ū takich słowach, jak „torh”, „korč”, „borzdy”, „śmierć”, jakija jak u „Al kitabie”, tak i ū ciapierašniaj movie zvyčajnyja, mahli paústač pad uplyvam analogičnym słovaū, dzie „o”, „e” spačatnyja abo z prsł. b, b składatvornych, prykł.: roū, nos, son, mierci a pad. Hetkamu analogičnamu dziejańiu najbalej pad-davalisia słovy adnaskładowyja spakmieńnikau a prymietnikau, što blizu zaúsiody lučajuč iz „o”, „e”. Što hetkaje dziejańie analogiji wielmi lahkoje, pakazuje nam prykład českaje movy, dzie ciapier jo ściach słovaū z „e” na miescu spačatnaha „r” sonantyčnaha ū hetaj hrupie (čert, žert, červ, černy, čerstvy).

JERY PROŠLE J.

1) Na pačatku slova. Tut majem hetkija prypadki:

a) meū 22a2, 22a6, majūc 21b8, 22a15 i šmat jiných; hetaje slova zaúsiody lučaje biaz i-; prvydienaja chorma paústała ž *jbm-. ke-nacime 34a17, ne mecimeš 41b10, činicime 41b11, pecimūc 116b6 — ž *jbmēš, *jbmēš i pad.; pamemonije 47b3, vižmenavanich 77b10 (ž *jbmēn-). hranu 63a7. Taksama biaz i- jo prymia-pryrostak *jbz: ne pejce s kur'anu 3b3, kali z hetich rečej što učinic 43a16, Pic bučuc su-kravicu, z ceł ludzk'ich cekūčuju 64a12, ne z matk'i cnota dzicaci pri-chodzic, 'ale z učinkaú dubrich (do-) 66b4-5, spoūniuši 74a6, 'Ani z koha ne nadziuše i z jeho nichko ne nadziuše 75b3-4, kažnij z' jich 81a5, krou pojedzie z nosa 84a17, chto z vas lepsij 98b2, Ibrahim... 'uradziuše Is'ma'il z Hagari 99a14, z 'ačej šloz'i išli 105a15-16, Z'meli 108b7, z čirvonaho 'ekiku (kamienia) 109a3, pleči z krištału 110b4, Z dimū stvari... nebo 117b1, z' bełaho perla pakoji 123b7, S pad taho dzerava 'adna vada vichodzic 124a8, Z 'adnej małako s tich rek, 'a z drúhoj mod 124a9, ūs'o z darahoha kamena 123a5 i mnoſtva jiných. Taksama ū jiných starakryvickich pamiatkach a ū ciapieriešnaj movie.

b) „j” jość zaúsiody prošle piarečańia j prystaukaū, što kančajucca na samahuk: ne jdzeš 53b1, ne jdzice 20a4, prijdze 3b16, 4b2, prijduc 30a12, perejdze 25b16, vijdzeš 44b17, pojdece 61b8, a jinš.; prijme 3b11, prijmu 48a2, 76b7, 106b7, prijmi 125a9, 125b1, prijmūju 16b4, prijmūje 50a6, prijmūjuc 61a17, prijmūjući 50a13, vijme 43b4, perejnačić 138b13.

Taksama jo „j” pa prystatkach, što kančalisia spačatna na ſ, a ciapier pierad „j” na -y-, značycca pa sť, otť, što pierajšli ū „z”, „ad”, i jiných: zijdue 30a9, 126a6, zijdze 55b8, 97a4, zidu 105b4, 'adijduc 52a5, 'adijdu (zam. 'adijdu) 96b11, padijmucca 49b16, padijme 84a2, ne zdijmūjce (z ustaūnym „d”) 107a10. Podle analogiji mienavanych takža prystki vŕz — a roz- kančajucca na -y- a jinš., razijdzi-ćeš 28b6.

Adnoúčy lučyla prošle piarečańia „i” — ne idzice 69b11.

Pa prystatkach, što kančajucca na suhuk, jo -i-: bezimennim (pałcam) 73b11.

c) Na pačatku slova majuć i- hetkija slovy: inače 72a11, iných 15a3, inšije 20a17, 16b17, imem 19b11, ime 43a5, idzice 28a15, iħrau 28b14, iħri 28b11, iħrac 43a14, 43b2, iħrane 63b2 (ale takža hranu 63a7), iskrak 43a5, 43a15, išcuc 136b14.

Niekatorym iz hetych słovaŭ adkazujuć u ciapierašnaj movie chor-ny biaz i-: nakšy Arlaniaty Ašm. pav., načaj ib., hrač Karski, II-1, 274, hryšča ib. U słovaŭ utvoranych ad *jbmę i niamajučych nacisku na *jb-, hety sklad adpaū: mianuški Karski, ib., mianiňnik Stoūn. Nasovičaú, 283, ty-ž majho mieńnika nie ūpadabała Dzis. pav. (Ram. VIII, 199).

2) U nutry słova na miescu -*jb- z b mocnym znachodzim -je-: du-šejemca Az'raił 125a6, dušajemcam 138b12, tajemnicu 95b2, tajemnu-ju 105b3. Taksama ū jinšych starakryvickich pamiatkach a ū ciapierašnaj movie.

Kryvickaje słova „jinšy” maje nacisk na i-, ale ū „jinačaj” (zvy-čajna „načaj”) nacisk na na-. „Jimia” maje nacisk na i-. U „jiskra” tak-ža nacisk na i-. U praslavianskaj movie ūsi mienavanyja słovy mali na-cisk na *jb-, pryr. ras. inuda, inače, slavien. inam, ras. imja, iskra, dy adpaviednyja serbacharvackija.

Z hetaha bačym, što na pačatku słova naciśnienaje *jb- davała i- a ū *jb- nienaciśnienym b čez, zastavałasia „j”, što dalej čezla. i- ū „ih-ra” mahło być pieraniesiena pa analogiji z acc. sg. i množnaha liku, dzie *jb- było pad naciskam. U *jbd-, choć nia było nacisku na *jb-, adyli majem i- (idu). J. Razvadoúski vyjaśniu, što tut i- paústała analogična podle nieaznačanaha ładu „iti” z i- spačatnym (R. S. VII, 12).

Dyk razvoj hrupy *jb- budzie hetki:

Jery prošle „i”, jak kažnyja jinšyja paúsamahuki, raščapilisia na mocnyja j słabyja. Mocnyja vokalizavalisia, a słabyja čežli, zastavałasia, značyccka, adno „j”, katoraje prošle piarečańia j prymionaú-pryrostkań dalej zastavałasia, biaź jich čezla. Ale pad naciskam słaby b u *jb- uzmacniajeca i asymilacaj iż „j” paústajeć i-*. Kali ū vadnych sklonach było *jb- nienaciśnienaje (značyccka davała „j”), a ū jinšych naciśnie-naje (dyk — i-), mahło z časam nastawać vyraúnańie i úvahulniałasia adna abo druhaja chorma. Rozwadowski, RS. VII, 9, Lehr-Spławiński, R. S. VIII, 152.

*) Pad naciskam, chiba, paústavała i- z papiarednim nieskłada-tvornym i, a nia ji-, jak vykładaje Ler-Spłavinski. Jak widać iz prvyie-dzienych przykładaū z našaha rukapisu, pierad „i” ž *jb niama „j”, tym časam, jak u ūsich jinšych prypadkach (značyccka, dzie „i” nie na miescu pršl. *jb-) pierad „i”, jak i pierad zastałymi samahukami, majem zaű-siody „j”, dzie jano było ū movie praslavianskaj. Dyk ciapierašnaje kryvickaje „j” pierad „i” ž *jb- (jiskra, jimia) dy takoje-ž u movie čes-kaj (jinak) ražviłosia ž „i” nieskładatvornaha.

БЕЛАРУСЫ ЎВ АДЭСЕ.

У канцы дзевятынцатага стагодзьдзя, толькі за 100 год свайго быцьця, места Адэса займала адно зь першых месцаў сярод местаў Расейскай імпэрыі. Гэта надзвычайна прыгожае, багатае места, раськінutaе на беразе Чорнага мора, было вузлавой бодкаю Плаўднёва-Заходніх чыгунак і адным із найважнейшых партой. Пенраз гэты порт, што замярзае толькі на адзін-два месяцы, галоўна ў вёўся гандаль із заграніцаю. Царскі ўрад, вельмі зацікаўлены у росьце жыхарства гэтага места, на працягу стагодзьдзя дарыў яго надзвычайнімі прывілеямі. Тут ня вельмі сурова глядзелі на бясправшпартнага, і ў часы прыгону нат прыгонны ўцеклы селянін знаходзіў прыпынак.

Было ўв Адэсе заўсёды лёгка знайсьці работу, і добра зарабіць. Добры заработка і прывілеі, якімі не карысталіся іншыя месцы, надзілі да сябе людзёў. Яны наплывалі із шмат якіх краёў. Дзякуючы спэцыфічным умовам свайго развою, тут было жыхарства рознае нацыянальнасці. На вуліцах Адэсы, апрача моваў украінскай і расейскай, можна была пачуць і іншыя мовы. Было тут вялікае мнóstva Грэкаў, былі Татары, Румуны, Малдаване, Жыды, Караймы, Немцы, Палякі інш.

Надзіла да сябе Адэса і Беларусаў. Шырокай хвалій крануліся і яны туды на жыцьцё. Беларуская інтэлігенцыя — вучыцялі, дактары, адвакаты сяліліся ў цэнтры места. Адно гэтых было ня шмат. Бальшыня была сялян. Прыйжджаючы, яны ўладжаваліся дворнікамі, вартаўнікамі. Жанчыны — хатнімі найміткамі. Але галоўная маса Беларусаў ішла рабіць у чыгунакавыя майстроўні, або на чыгунку стрэлачнікамі, шчэпнікамі, канцылярыстымі і інш. Дзеля таго, блізка чыгункі, па ўскраінах места, пасяліліся цэльяя калёніі Беларусаў. На Бліжніх Млынох, на Малдаванцы, на Сахалінчыку, на Пярэсыпе на кожным сігню можна была пачуць беларускую мову. Беларусы нат малі сваю вулічную мянушку — лапацоны.

Добры заработка шмат каму даваў магчымасць ставіць свае дамкі. Гэтак, на Пярэсыпе, на Бліжніх Млынох сярод собснікаў дамоў досыць часта спатыкаліся беларускія прозывішчы: Александровіч, Груша, Левановіч, Хмель, Дзядзічка і г. д. Дзеци свае Беларусы пасылалі ня толькі ў народныя або вышшыя мескія школы, але ў гімназіі і ў высокія школы.

У 1915 годзе, у часе першай съветнае вайны, новая вялікая хва-

ля Беларусаў нахлынула на Адэсу. Гэта былі ўцекачы зь Віленшчыны, Наваградчыны, Горадзеншчыны й Меншчыны. Шмат хто зь іх прыехаў і спыніўся ў сваякоў. Той-жо, хто ня маў сваякоў, дастаў гасподу на Малым Завулку ў цякацкім інтарнаце. Тут былі Беларусы, ды колькі ўкраінскіх радзімаў з Холмшчыны.

Рэволюцыя прынесла яшчэ адну хвалю Беларусаў ув Адэсу. Гэта вайскоўцы Беларусы, што ў часе рэволюцыі былі на румынскім фронце. Бальшыня зь іх съядомыя Беларусы адраджэнцы. Іхня ідэялы — вольная незалежная Беларусь. Акалічнасьці складаліся так, што ў той час яны не маглі з'явіцца на бацькаўшчыну. Але яны не дзяньгубілі. Яны шырака разгарнулі сваю нацыянальную дзеяннасць сярод Беларусаў м. Адэсы. Адэскі Беларус, асабліва чыгуначнік, ніколі ня губляў сувязі з бацькаўшчынай. Кажны чыгуначнік карыстаўся для сябе і свае сям'і дармавымі бялетамі.

Лета адэскасе гарачае, няпрывычнае Беларусу. Дзеля таго шмат хто на лета ехаў дамоў да Беларусі. Маці зьбіралася і казала, што ёдзе дахаты, а за ёй і дзеці, якія нарадзіліся ўв Адэсе, паўтаралі, што едуць на ўсё лета дахаты. І там запраўды чакала свая хата, дзядуля з бабуляй, садок із старымі, высокімі вішнямі, ігрушамі ды яблынамі, зялёныя сенажаці, лясы, чыстыя празрысты Нёман. Замілаваныне да бацькаўшчыны пераходзіла да дзяцей.

Неадарванасць ад бацькаўшчыны рабіла тое, што ідэйныя Беларусы знаходзілі падзячную глебу для ўсьведамлення й арганізаваныя Беларусаў ув Адэсе.

Ужо пачынаючы 1917-1918 годам сярод Беларусаў Адэсы можна была часта пачуць імёны џашых слаўных нацдэмаў: Сыцепана Некрашэвіча, Антона Баліцкага, Аляксандру Адамовіча, братоў Пётры й Юльяна Ілючонкаў, Рыгора Казела і інш.*). Трэба адзначыць, што ў гэтыя гады ўв Адэсе беларуская грамадзкая праца вялася бязупынна, дарма што былі цяжкасці грамадзянскай вайны, бесъперапынная зъмена ўладаў (на працягу 1917-1920 год ув Адэсе ўлада зъмянілася 7 разоў), страшны голад.

У 1918 годзе Беларусы ўжо малі свой клуб на Казарменным

*.) Зысланыя ў 1931 годзе як нацдэмы, загінулі на Салоўках Антон Баліцкі, Пётра Ілючонак і Аляксандра Адамовіч. Памер на зысланыню Сыцяпан Некрашэвіч. Загінуў няма ведама дзе арыштаваны Рыгор Казела.

завулку у доме Агаркава. Пры клубе была беларуская бібліятэчка. Вершы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Алеся Гаруна, апавяданыні Ядвігіна Ш. карысталіся асаблівым замілаваньнем Беларусаў. Беларускім адраджэнцам удалося зацікавіць беларускую моладзь. У клуб прышлі ня толькі ўцекачы, але й тыя, хто нарадзіўся ўв Адэсе.

Борзда ў клубе быў арганізаваны хор і тэатральная група. Спектаклі й концэрты ладзіліся ня толькі ў памяшчэнню клубу. Колькі разоў беларускія паказы адбыліся ў клубным памяшчэнню чыгункавых майстроўняў. Беларускія паказы зьбіралі шырокую аўдыторыю Беларусаў з Бліжніх Млыноў, Малдаванкі. Вялікай удачаю карысталіся „Паўлінка”, „Модны Шляхтюк”, „Чорт і Баба”. Артысты Ляжневіч захапляў людзёў дэкламацыяй беларускіх вершаў. Асабліва ўсім падабаўся верш „Град”. Песьні выкладалі сълёзы. Гэтыя паказы ўзынімалі ўспаміны аб далёкай любай бацькаўшчыне, усуведамлялі Беларусаў, навязавалі добрыя даверлівія дачыненіні старых Беларусаў з нацыянальна съядомай беларускай групой.

Пачынаючы ад 1918 году дабрабыт адэсцаў вельмі заняпаў. Ня было паліва, ня было еміны. У 1919 годзе, па адыходзе з Адэсы войскаў Антанты, адэскага насельніцтва галадавала. Французы й Грэкі адышлі. Адыходзячы Грэкі не пасьпелі забраць гарох, прызначаны на корм іхнім аслом. Вось гэты гарох і быў адным із асноўных жаролаў жывењня адэскага жыхарства ў перыяд бальшавіцкага панаванья 1919 году. Выпякалі з гароху хлеб, каторы адэсцы празвалі асыліным. Глынаць яго было цяжка, але і за ім прастоевалі ў радоўцы гадзінамі.

У тых умовах бацькі ня малі чым жывіць свае дзеци. Сярод беларускіх дзеячоў паўстала пытаныне арганізацыі беларускага дзяцінага дома. Неўзабаве яны дасталі памяшчэнне на летніку (дачы) Дунаеўскага ўв Аркадыі — прыморская мясцовасць места Адэсы. Дзеци ня малі шмат чаго есьці тут таксама. Але чыстае паветра, сонца, мора рабілі тое, што дзеци здаравелі, рабіліся жывавымі й вясёлымі. Спачатку ў дзяцінным доме ня было нават ложкаў, і дзеци спалі на падлозе. Усе-ж чысьціня была заўсёды дасканальная. Вучыцелкамі былі прызначаныя маладыя дзяўчата. Некаторыя зь іх былі студэнткамі, іншыя гімназысткамі апошніх клясаў Пётра Ілючонак і Рыгор Казела былі таксама за вучыцелеў першага дзяцінага дома ўв Адэсе. Дый іншыя беларускія дзеячы

давядаліся да дзяцінага дому і падпамагалі ў працы. Можна час-та там было бачыць і Антона Баліцкага і Сыцепана Некрашэвіча. Борзда дзяціны дом пачаў карыстацца такім даверам у бацькоў. што не ставала аднаго летніка, каб ахапіць усіх жадаючых аддаць свае дзецы. Беларусы дасталі яшчэ адзін летнік побач.

Улетку 1920 году беларускі дзяцінны дом месціўся на летніку Кальфа, таксама ўв Аркады. Гэты летнік быў ўялікі: пяць будынкаў, прыгожы сад, фантан, вялікая кракетная пляцоўка. За кірауніка дзяціннага дому быў прызначаны Міхал Грамыка.

Апрача таго, на ўскраінах Адэсы былі адчынены чатыры дзяцінныя пляцоўкі, узімку ператвораныя ў пачатныя школы. Адэсцы борзда рэагавалі на новыя зьявы. Мянушка „ланацон” засталася толькі для лаянкі. І вясёлыя хлапчуки з Бліжніх Млыноў, калі бачылі дзецы зь беларускай школы, пяялі новы, укладзены імі вершык: „Беларус, пацягні мяне за вус, а я цябе за бораду, пойдзем гуляць па гораду”.

На зіму 1920 году беларускі дзяцінны дом перайшоў, як і ўкраінскі, польскі, жыдоўскі, расійскі, у памяшчэнье былога Кадэцкага Корпусу. Усе гэтыя дзяцінныя дамы былі арганізаваныя ў Дзяцінае mestачка. У гэтым Дзяцінным mestачку Беларусы займалі адно зь першых месцаў. Чысьціня, добра пастаўленая пэдагогічная праца былі зразавымі. Як вынік зразавай працы, маладая, здольная вучыцелка Ліда Рытаранка, кіраўніца беларускага дзяцінага дому на той час, была прызначана за загадніцу педагогічнай часці ўсяго дзяцінага mestачка.

Лета 1921 году было вельмі цяжкое. Голад, тып нішчылі бязьлітасна жыхарства. Зьявілася патрэба яшчэ аднаго беларускага дзяцінага дому, які і арганізавалі на 10 станцыі — прыморская летнікавая мясцовасць недалёка Аркады. Навокал гэтых двух дзяцінных дамоў у ладнай меры і концэнтравалася праца беларускіх дзеячоў. Сюды пачалі даходзіць беларускія кніжкі й газэты зь Менску, тут ставіліся беларускія спектаклі. У школах гэтых дзяцінных дамоў выкладалі такія выдатныя вучыцелі, як профэсар літаратуры М. Пятуховіч, дацэнт геолёгіі М. Грамыка, дацэнт матэматыкі Я. Аляхновіч. Шмат каштоўных працаўнікоў беларускай зямлі ўзгадавалі школы гэтых дамоў.

Улетку 1921 году шмат Беларусаў пакідае Адэсу, каб звярнуцца на бацькаўшчыну. Перехалі таксама на жыцьцё й працу ў Менск А. Баліцкі, П. Ілючонак, М. Грамыка, А. Яўтух, М. Пятухо-

віч, А. Адамовіч, С. Некрашевіч. Зъ імі паехала і група моладзе-жы.

Але ўв Адэсе заставаліся два дзяціныя дамы пад кіраўніцтвам Яўгена Аляхновіча і Янкі Араб'я. Ня лёгка ім было кіраваць і гадаваць. Дзянным рацыёнам вучыцеля й дзяцяці быў невялікі кавал чорнага хлеба і талерка часта чарвівай кукурузнай кашы, залітай толькі дзеля паху алеям. Звараныя чэрві плавалі ў рэдка заваранай мамалызе (так завуць кашу з кукурузы), але ўсе елі. І каб хто захацеў дабаўкі, дык не дастаў-бы, бо ня было. Чорная кава, зробленая зь няма ведама чаго, бяз цукру, давалася ўвечары. Аб мылу ня было й чутак. Каб не заводзіліся вошы, дзяцём галілі галавы, а памытае бяз мыла хусьце, вучыцелі разам із старшымі дзяцінмі прасавалі гарачымі прасамі. Абодвы дамы ў 1922 годзе зімавалі на летніках. Дзеци сусім ізалявалі ад места. Не дазвалялася нат пай-сьці даведацца да бацькоў.

А ў месеце лютавалі голад, холад і тып. Вошы літаральна за-грызалі жыхарства. Людзі мерлі тысячамі. Аб tym каб хаваць, каб рабіць труну, ня было мовы. Сыцеп ды мора навокал Адэсы. Ня было дзерва, каб рабіць труну, дый ня было сілаў у змучаных людзёў. Нябошчыкаў проста выцягавалі за брамы і пакідалі на вуліцах. Кажны дзень па вуліцах ездзілі адмысловыя вялікія плятформы, на якіх раней перавозілі тавары, і падбіралі пакладзеныя на вуліцах трупы. Iх складалі на плятформы, як дровы, і адвозілі за Новыя Могілкі. Там іх не хавалі, а проста ськідалі на зямлю. Там заставаліся яны ляжаць, непахаваныя, съкінутыя ў кучы як съмяцьцё. У той час шмат пасрацела беларускіх дзетак.

Аб цяжкім палажэнню ўв Адэсе ведалі Беларусы ў Менску. Яны паклалі ня мала сілаў і энергіі, каб адратаваць беларускія дзеци, каб дастаць дазвол перавезьці іх у Менск.

Менск у той час быў у шмат лепшым палажэнню. Тут была шырака разгорнутая праца дабрадзейнай амэрыканскай арганізацыі APA. Людзі даставалі ад гэнае арганізацыі і ежу і вітратку. Дзеци дзяціных прытулкаў малі малако, рыж, тук. Малі яны й мыла.

Наапошку ў вясну 1922 году абодвы адэскія дзяціныя беларускія дамы дасталі дазвол на пераезд у Менск. Кіраўніком і адказным за пераезд быў прызначаны Янка Арабей. Перад выездам шмат бацькоў Беларусаў, дзеци якіх ня жылі ў дзяціных дамох,

прыходзілі й прасілі, каб забралі іхнія дзеци. Яны моцна верылі вучыцелям Беларусам.

Вялікі таваровы цягнік быў даны на пераезд дзяціных дамоў. Вучыцялі, дзеци, беларускія дзеячы і некаторыя бацькі крануліся ў падарожжа да бацькаўшчыны. Падарожжа трывала колькі тыдняў. Ня лёгка было ехаць. Часта цягнік гадзінамі стаяў у полю, або на запасных рэйках. Тады ўсе вылазілі з вагонаў, раскладалі вогнішчы. Варылі абрыдную каву, пілі яе бяз цукру. Але настрой усіх быў вясёлы й бадзёры. Верылі, што едуць да лепшае будучыні, да свае бацькаўшчыны. Гучна пляялі беларускія песні.

Вогнішчы, песні зъбіралі людзёў з навокальных сёлаў. Яны пыталіся: „Куды вязуць так шмат дзяцей? Хто яны? Якой моваю яны гаворуць і пяюць?”

І пэўна і сьвядома гучэў адказ кожнага малога: „Я Беларус, еду да свае бацькаўшчыны”.

А. Саковіч.

ІНСТИТУТ НАЙНОЎШАЕ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ.

27 красавіка сёлета, на годнім зьезьдзе Крывіцкага Навуковага Т-ва Пр. Скарны заклалі пры гэтым Т-ве Інстытут Найноўшае Гісторыі Беларусі. Да найноўшае гісторыі Беларусі, каторай Інстытут маніцца займацца, належа гісторыя жывучых цяпер пакаленінь беларускага народу, а рэдчас і гісторыя папярэдняга пакаленія, паколькі жывучыя маглі даведацца ад умерлых падзеі ў іхным часе. Мэта гэтага артыкулу агульна паказаць што належа да найноўшае пары гісторыі Беларусі, а тым самым і да працы Інстытуту.

Дасылядуючы ўсебакова гісторыю беларускага народу ад апошнія чэцьверці XIX ст., трэба зьвярнуць асаблівую ўвагу на нацыянальна-адраджэнскую плыні у Беларусаў, зацеміць па магчымасці ўсі праявы гэтае плыні. Між іншага, важна дасыледаваць рукапісную беларускую літаратуру, што паўсталая з прычыны забароны беларускага друку. Адлі прыйдзе пашырэньне беларускага адраджэнскага руху ў пару „Нашае Нівы” (1905-1914 гг.)*) Раз-

*) „Нашая Ніва” пачала выходзіць у 1906 г., але па свайму харкатару сюды належа і 1905 г., калі быў дазволены беларускі друк і вышла колькі нумароў „Нашае Долі” — папярэдніцы „Нашае Нівы”.

глядаочы палажэньне ў Беларусі ў часе першае съветнае вайны, зьвярнуць асаблівую ўвагу на выгнанье, перад нямецкім наступленнем 1915 г., расійскай адміністрацыей а войскам мілёнаў Беларусаў із Заходнай Беларусі на ўсход, да Расіі. Гора гэных выгнанцаў. Іхнае зьвярненьне назад да Бацькаўшчыны. Беларусь у часе рэвалюцыі 1917 - 1918 г. г.; усьведамляючая й арганізацыйная дзеяльнасць, папераджаючая прагалашэнне незалежнасці Беларусі 25 сакавіка 1918 г. і просьле прагалашэння незалежнасці. Беларусь паміж дзіявімі съветнымі войнамі. Мучэньні беларускага народа пад маскоўска-бальшавіцкай акупацыяй; нацыянальны, гаспадарскі й соцыяльны ўціск; фізычнае вынішчэнне народу (арышты, зысланні, растрэлы). Ходанье Беларусаў із окупантамі. Трагедыя Беларусаў у часе другое съветнае вайны.

Як на прыклад працаў з найноўшай гісторыі Беларусі, можна ўказаць на артыкул „З расійска-комуністычнага народазабіўства Ееларусаў” у „Ведзе” зь лютага-сакавіка 1951 г. Таксама арт. „Літоўская” плынь (традыцыя гаспадарствавасці) ў нац. адраджэнню белар. народу” у „Ведзе” № 3 (8) ё з найноўшай гісторыі Беларусі. У папярэднім 4(9) нумару „Веды” маєм лічбызданье з наукоўых працаў у нашым Т-ве Скарэны, зь іх із найноўшай гісторыі Беларусі ё працы Ант. Адамовіча, Ул. Сядуры й Ю. Віцьбіча.

У гэтым нумару „Веды” ё артыкул А. Саковіча пра беларускую эміграцыю ўв Адэсе. Кажны прызнае, што ён патрэбны й карысны, дарма што пэўне не высіляе ўсяго жыцця й дзеяльнасці адэскае эміграцыі беларускае. Але Беларусы эмігравалі не ў вадну Адэсу. На паўночным заходзе бліжшай за Адэсу бодкаю масавай эміграцыі Беларусаў была Рыга — места, што сваім палажэньнем ля мора і значаньнем ладне падобнае да Адэсы. Рыга — сталіца Латвы. І дальшымі бодкамі беларускае эміграцыі былі сталіцы суседніх народаў — Пецярбург, Масква, Варшава, Кіеў. Беларускую эміграцыю ў гэтыя места таксама канечне трэба апісаць. Адлі ё вялікая эміграца беларуская ў Сібір, на Далёкі Ўсход, у Задзіночаныя Гаспадарствы Амерыкі, ув Аргентыну, Канаду. У такіх вялікіх краёх, як Задзіночаныя Гаспадарствы й Сібір, дзе вялікая беларуская эміграцыя, трэба дасылаваць кожны асяродак асона, значыцца, і дасылаваныкаў мусіць быць шмат. Але каму-ж і дасылаваць эміграцыю, калі не эмігрантам.

Найлягчэйшымі родамі працаў із найноўшай гісторыі Беларусі будуць жыццяпісы свае а іншых і ўспаміны.

Ніва вялікая і трэба шмат рабачаёў. Яны будуць абы ахвота. У тый час калі да студыяў даўнейшае гісторыі Беларусі трэба адмысловая прыгатова, то да дасъледаванья найноўшае гісторыі Беларусі кожны беларускі інтэлігент можа прыкладыці сваю руку. Ідзець галоўна пра зьбіраныне-запісаныне ведамкаў, апісаныне асобных здарэнняў, — наагул зьбіраныне матар'ялаў. Калі будзе зыбраны матар'ял, то яго сынтэтычна апрацаваць ня будзе цяжка.

Мноства ведамкаў да шматвякавога мінулага жыцця беларускага народа зыгінула ў ягонай бурлівай гісторыі, часта было съвядома зынішчана варагамі, дык парупмася зыбраць, захаваць і перадаць патомкам тое, што ад нас залежа. Зыбраны матар'ял можа быць, апрача таго, выкарыстаны ў ходаньню за незалежнасць нашай Бацькаўшчыны. А дзеля таго што гісторыя ёсь вучыцелка жыцця, дык із дасъледаванья найноўшае гісторыі нашага народа, зь яе добрых а благіх бакоў мы можам у сваёй нацыянальнай працы — ходаньню шмат чаго наўчыцца.

Артыкулы й большыя працы з найноўшае гісторыі Беларусі могуць быць друкаваны ў „Ведзе” і асобна.

Ч.

Адзержана падпіска: ад пас. Д. Ясько і сп. В. Скрундзя — па 5 дал., ад Проф. В. Завітневіча і Др. В. Тумаша — па 2 дал., ад спадарынія (-оў): В. Гузоўскай, Н. Арсеневай, П. Грыцака і Б. Данілюка — па адным далаю. Апрача таго, адзержана па пяць дал. ад кольпортэраў — сп. В. Пануцэвіча і сп. І. Пітушкі.

Паважаны Спадару Рэдактару!

ветла прашу Вас зъмісьціць у наступным нумары рэдагаванае Вамі „Веды” гэтаке:

У сувязі зь кіраванымі да мяне пытанынямі паведамляю, што, пачынаючы ад сёмага нумару газэты „Беларус”, я не рэдактар ані супрацаўнік яе. Сп. Ф. Кушаль, старшыня БАЗА, якое выдаець „Беларуса”, абяцаў мне маё асьветчаныне ў гэтай справе зъмісьціць, але нажаль абяцаць ня споўніў.

З пашанчю Л. Галяк

З прычыны нястачы сяродкаў Рэдакцыя „Веды” ня плаце гонорару аўтарам.

Рэдактар: Др. Я. Станкевіч

Рэдактар літаратурнага аддзялення Ант. Адамовіч.

Editor: Dr. J. Stankievich
Editor of the literary section Anth. Adamovich

Ukrainian American Press, 133 E. 4th St., New York 3, N. Y.